

UITSTOTING

UIT

EXPULSIONS

STO

BRUTALITEIT EN COMPLEXITEIT IN DE WERELDECONOMIE

TING

BRUTALITY AND COMPLEXITY IN THE GLOBAL ECONOMY

“Voor Richard”

UIT

UITSTOTING

BRUTALITEIT EN COMPLEXITEIT IN DE WERELDECONOMIE

STO

Saskia Sassen

TING

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk : 2015

Vertaling van: “*Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*”,
Saskia Sassen, Harvard University Press, 2014

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven, België

E-mail : uitgeverij@acco.be - Website : www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland :

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland

E-mail : info@uitgeverijacco.nl - Website : www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp : www.frisco-ontwerpbureau.be

Vertaling : Copyright © 2014 by the President and Fellows of Harvard College
Published by arrangement with Harvard University Press

© 2015 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

D/2015/0543/173

NUR XXX

ISBN 978-94-6292-237-2

INHOUD

Woord vooraf

Van globalisering tot uitstoting: het uitdagende oeuvre van Saskia Sassen
Dirk Geldof & Stijn Oosterlynck

Inleiding

De barbaarse selectie

1. Krimpende economieën, toenemende uitstotingen
2. De nieuwe wereldmarkt voor grondbezit
3. Het financiële systeem en zijn 'vermogens': crisis als een systeemlogica
4. Dood land, dood water

Besluit

Op de grens van het systeem

Literatuur

Noten

Dankwoord

Index

Nawoord

Dirk Holemans

Woord vooraf

Van globalisering tot uitstoting: het uitdagende oeuvre van Saskia Sassen

Dirk Geldof & Stijn Oosterlynck

Het boek *Uitstoting. Brutaliteit en complexiteit in de wereldeconomie* biedt een suggestieve en confronterende zoektocht naar het wezen van de vroeg-21ste-eeuwse wereldeconomie door een van 's werelds toonaangevende sociologen. Het boek *Uitstoting* haakt in op het debat over de verregaande sociale gevolgen van verschillende decennia van neoliberalisering en de groeiende ongelijkheid, die vandaag onder impuls van onder meer de Franse econoom Picketty in de aandacht staat. Saskia Sassen onderzoekt in *Uitstoting* hoe en waar mensen vandaag uit de samenleving worden gedreven. Het

boek verbreedt zo het debat over de wereldwijde financieel-economische crisis en gaat op zoek naar de achterliggende logica's die het financiële en economische systeem toen én vandaag kenmerken. *Uitstoting* koppelt dat ook op een verrassende manier aan de ecologische crisis, met de vraag hoe en waar delen van de planeet en de biosfeer voor dood worden achtergelaten en buiten de grenzen van ons ecosysteem worden gestoten.

Saskia Sassen stelt fundamentele vragen. Ze onderzoekt hoe de complexiteit van en de enorm toegenomen technische expertise in de samenleving vandaag leiden tot een ongekennde brutaliteit. Ze zoekt naar de veranderde systeemlogica. Waar de keynesiaanse welvaartsstaat uit de tweede helft van de 20ste eeuw iedereen bij de samenleving probeerde te houden vanuit een inclusiebenadering, lijkt uitstoting de logica van de 21ste eeuw te worden, stelt ze. Het is een uitdagende en confronterende analyse, die helpt om op een vernieuwende manier naar de fundamentele veranderingen, uitdagingen en bedreigingen in de 21ste eeuw te kijken.

Haar analyse snijdt dwars door uiteenlopende maatschappelijke domeinen: ze confronteert de huizen crisis en de financiële crisis, globalisering en sociale polarisatie, ecologische rampen en klimaatopwarming. Haar analyse snijdt bewust door politieke systeemgrenzen, met analyses in rijke en arme landen, in kapitalistische vrijemarktregimes en staatsgeleide economieën. Ze zoekt naar nieuwe onderliggende logica's en neemt daarbij intellectuele risico's. Daarmee plaatst ze zich in de groeiende rij van prominente wetenschappers die fundamentele vragen opwerpen over de manier waarop we vandaag onze samenleving en onze economie organiseren.

Het oeuvre van Saskia Sassen: meer dan 25 jaar vernieuwend denken over globalisering

Saskia Sassen wierp zich de voorbije decennia op als een van de toonaangevende hedendaagse sociologen met haar boeken over globalisering, arbeidsmigratie en stedelijke economische ontwikkeling. Dit boek is de meest recente telg in een lange rij invloedrijke boeken. De vraag in dit boek is niet los te zien van de inzichten die Sassen in eerder werk ontwikkelde.

Sassen heeft zich altijd geprofileerd als een sociale wetenschapper die algemeen aanvaarde inzichten in vraag stelt en aan een empirische toets onderwerpt. Dat bleek al uit haar eerste boek over de mobiliteit van kapitaal en arbeid uit 1988. Daarin onderzocht ze de relatie tussen de internationale arbeidsmigratie en de internationale mobiliteit van kapitaal. Men dacht toen dat arbeidsmigratie verklaard kon worden door te verwijzen naar de armoede en onderontwikkeling in de landen van herkomst. Voor Sassen is dat maar een deel van de verklaring en ze toont een zeer sterke samenhang aan tussen arbeidsmigratie en de internationale mobiliteit van kapitaal. Buitenlandse investeringen in ontwikkelingslanden leiden dikwijls tot de vernietiging van kleinschalige landbouw en ambachten. Dat drijft grote groepen mensen naar loonarbeid, eerst in de steden en daarna dikwijls naar de landen waar de investeringen vandaan komen via de linken die ondertussen met die landen uitgebouwd zijn. Op die manier voorzien migranten in goedkope arbeid voor ontwikkelde landen.

Deze aandacht voor globalisering en migratie is ook aanwezig in haar volgende grote onderzoek, dat wereldsteden onder de loep neemt. Het boek *The Global City* verschijnt in 1991 en wordt haar bekendste en meest verspreide werk. Sassen argumenteert dat de globalisering geen abstracte en almachtige kracht is die ergens boven samenlevingen zweeft en haar wil oplegt aan machteloze plaatsen, maar net in steden gemaakt wordt.

Globalisering is het gevolg van menselijk handelen in zeer specifieke plaatsen, zoals bijvoorbeeld bankiers in de Londense City of zakenmensen in het hoofdkwartier van transnationale bedrijven in Manhattan. Zelfs hypermobiele kapitaalstromen en grensoverschrijdende ICT-netwerken zijn ergens gelokaliseerd, en dat 'ergens' doet er wel degelijk toe.

Sassen benadrukt dat transnationale bedrijven zeer hard moeten werken om hun wereldwijde operaties aan de gang te houden. Het vereist bijzonder veel coördinerende en controlerende activiteiten om hun activiteiten op verschillende plaatsen in de wereld op elkaar af te stellen. Die coördinatie- en controleactiviteiten vinden plaats in een beperkt aantal wereldsteden, zoals New York, Tokio en Londen. Die steden worden zo getransformeerd tot centra voor geavanceerde diensten aan producenten en financiële diensten.

Maar, en hier komt het migratiethema opnieuw om de hoek kijken, de clusters van dienstenbedrijven in die wereldsteden draaien voor een belangrijk deel op laagbetaalde handenarbeid van vrouwen en migranten. Denk aan poetspersoneel, bewakingsagenten, leveranciers, taxichauffeurs of horeca. Het cruciale punt is dat die slecht betaalde dienstenwerkers een integraal onderdeel vormen van de wereldeconomie. Die wordt dus niet alleen gemaakt door bankiers, zakenmensen en ingenieurs. Sassen vraagt zich dan af wie welk deel krijgt van de toegevoegde waarde die in de dienstencomplexen van wereldsteden geproduceerd wordt. Haar conclusie is dat de hooggeschoolde en gespecialiseerde dienstenwerkers verhoudingsgewijs een groot deel krijgen, terwijl de laaggeschoolde dienstenwerkers voor hun precare jobs een verhoudingsgewijs klein deel van de toegevoegde waarde krijgen. Voor Sassen is het duidelijk dat onderwaardering van de arbeid van laaggeschoolden een direct gevolg is van de overwaardering van hooggeschoolde werkers. Het is belangrijk die analyse aan te halen, want in haar nieuwe boek lijkt Sassen te suggereren dat er een andere trend zichtbaar wordt, een trend die extremer is dan de structurele vormen van

uitbuiting die zij in de dienstencomplexen van wereldsteden in de vroege jaren 1990 observeerde.

In een van haar andere belangrijke werken, *Territory, Authority, Rights. From medieval to global assemblages* (2006), analyseert Sassen de relatie tussen nationale staten en globalisering. Sassen neemt hier afstand van de simplistische kijk dat het lot van de nationale staat in de context van globalisering bezegeld is en dat wat wereldwijde machtscentra aan invloed winnen, automatisch verloren wordt door nationale staten. Ze ontwikkelt een meer complexe visie op globalisering. Die aandacht voor de complexiteit van globalisering inspireert zeker ook haar recentste boek.

Sassen stelt dat de instituties van de nationale staat zoals de rechtstaat en het respect voor private autoriteit ook cruciale vehikels zijn die globaliseringsstrategieën mogelijk maken en implementeren. Globalisering en nationale staten zijn dus niet zomaar concurrerende entiteiten. Zo steunt het internationale recht op de beslissing van nationale staten om zich eraan te onderwerpen, terwijl de autoriteit van wereldwijde economische regulators zoals het IMF gebaseerd is op de financiële middelen die het krijgt van haar lidstaten. De nationale staat is dus een strategisch institutioneel domein waarop onontbeerlijk werk voor het ontwikkelen van globalisering plaatsvindt. Wanneer die instellingen onderdeel worden van globale strategieën, eerder dan van strategieën voor natievorming, ‘denationaliseren’ ze. Sassen wrikt hier opnieuw aanvaarde inzichten los en laat ons met een andere bril naar globalisering kijken.

Een unieke zoektocht naar de logica van de hedendaagse wereldeconomie

Nu is er dus *Uitstoting*. Het boek wil de lezer, zo vertelt de subtitel, vertellen over de brutaliteit en complexiteit van de wereldeconomie. Sassen luidt de alarmklokken over de evoluties in de wereldeconomie en de impact daarvan op de samenleving. In die zin schrijft Sassen zich in binnen een hele reeks populaire wetenschappelijke boeken over de groeiende ongelijkheid in de westerse wereld. Zo argumenteerden de Britse sociaal epidemiologen Richard Wilkinson en Kate Pickett bijna een decennium geleden in hun boek *The Spirit Level. Why more equal societies almost always do better* dat ongelijkheid niet alleen nefast is voor de mensen aan de onderkant van de inkomensverdeling, maar voor de hele samenleving. Ontwikkelde landen met meer ongelijkheid scoren volgens de data van Wilkinson en Pickett steevast slechter op een reeks sociale en gezondheidsindicatoren. Ongelijkheid kruipt onder de huid en leidt tot een voortdurende angst voor verlies van status, met alle gevolgen van dien voor het samenleven.

De Franse econoom Thomas Piketty presenteert in 2014 in zijn bestseller *Capital au XXI siècle* een impressionante reeks historische data die haarfijn aantonen dat de ongelijkheid - na zestig jaar meer gelijkheid - sinds de jaren 1970 opnieuw toeneemt. De extreme vormen die de ongelijkheid vandaag aan het aannemen is, bedreigen volgens Piketty de democratie. Hij stelt dat de toenemende ongelijkheid een onvermijdelijk gevolg is van het kapitalisme omdat de opbrengst van kapitaal groter neigt te zijn dan de economische groei. Daardoor groeit de kloof tussen wie rijk is en veel kapitaal heeft en de grote meerderheid van de bevolking die zijn inkomen louter of vooral uit de arbeidsmarkt moet zien te halen.

Ook de bekende Britse econoom Tony Atkinson stelt in *Inequality. What can be done?* anno 2015 vast dat de ongelijkheid toeneemt. Dat vaststellen alleen is voor hem echter niet genoeg. De economische beslissingen die

leiden tot een stijging van de ongelijkheid, kunnen we niet alleen aan de markt overlaten, maar moeten de inzet worden van een democratisch debat. Om aan te tonen dat er ook effectief iets aan de groeiende ongelijkheid gedaan kan worden, schuift hij een reeks voorstellen naar voren. Een ervan is dat de overheid ‘employer of last resort’ zou worden, wat betekent dat ze desnoods zelf jobs creëert voor wie niet aan werk geraakt.

In *Inequality and the 1%* stelt de Britse geograaf Danny Dorling dat de groeiende ongelijkheid in Groot-Brittannië niet alleen een economische, maar ook een culturele kwestie is. Hij legt uit hoe de groeiende ongelijkheid de voorbije decennia tot een natuurlijk en volstrekt legitiem bevonden kenmerk van de Britse samenleving verworven is. Dat verklaart hoe de materiële ongelijkheid in de samenleving zich steeds reproduceert. Ook de Britse socioloog Andrew Sayer zit in zijn recente boek *Why we can't afford the rich* op hetzelfde spoor. Hij stelt voor de economie opnieuw meer vanuit een moreel perspectief te benaderen en ons af te vragen of bepaalde vormen van rijkdom en ongelijkheid wel te rechtvaardigen zijn.

Wat voegt Sassen nu toe aan dit onvolledige rijtje auteurs die recent populaire boeken over ongelijkheid schreven? In *Uitstoting* wil ze verder gaan dan voornoemde auteurs. Ze onthoudt zich in dit boek bewust van theorie, maar legt een aantal extreme feiten over de staat van de wereld op tafel: feiten over krimpende economieën, over de massale aankoop van grond door buitenlandse regeringen en investeerders, over de destructieve kracht van het financiële systeem, over uithuiszettingen of opsluitingen en over de ecologische degradatie van grond en water. De vraag die ze zich hierbij telkens stelt, is of conventionele termen zoals ongelijkheid nog voldoende de brutaliteit kunnen vatten die uit die feiten spreekt. De titel van het boek geeft het antwoord al aan.

In tegenstelling tot haar voorgaande boeken en die van de voornoemde ongelijkheidsauteurs is het Sassen hier niet zozeer te doen om de vraag

wie welk deel van de economische groei krijgt. Dit boek gaat over een meer extreme tendens waarbij groepen mensen en plaatsen uit het sociaaleconomische en biologische systemen gestoten worden. Die mensen en plaatsen bevinden zich niet zomaar in een ongelijke verhouding met de mainstream samenleving, ze hebben nauwelijks nog een relatie met die samenleving. Net zoals vele ongelijkheidsauteurs ziet ze een breuk in de late jaren 1970, met de teloorgang van de keynesiaanse welvaartsstaat. Sassen probeert die breuk echter niet te vatten in termen van stijgende ongelijkheid, maar wel in termen van twee tegengestelde logica's. Onder de keynesiaanse welvaartsstaat domineerde de logica van incorporatie. De economie groeide en iedereen kreeg er een plaats in, vooral als werkers (ook al waren er toen allerlei mechanismen van sociale uitsluiting actief). De logica sinds het einde van de jaren 1970 is die van een krimpende economie, die mensen en plaatsen op een systematische manier uitstoot. Het meest sprekende zijn misschien de miljoenen uithuiszettingen van gezinnen sinds 2008 in Amerika. Maar ze verwijst evenzeer naar de langdurige werkloosheid, naar de zeer sterke groei van het gevangeniswezen in Amerika, naar uitgeputte gronden en fauna en flora die niet binnen monoculturen passen. Uitstoting is voor Sassen een meer extreem fenomeen dan ongelijkheid: waar mensen en groepen onderaan de inkomensverdeling nog in de samenleving geïncorporeerd kunnen zijn, gaat het bij uitstoting om breuklijnen die overschreden worden.

Bijzonder suggestief is de manier waarop Sassen rond het concept uitstoting zowel de sociale als ecologische impact van het functioneren van de wereldeconomie probeert te vatten. Ze zoekt naar de onderliggende mechanismen die zowel de degradatie van land als langdurige werkloosheid kunnen verklaren. Die mechanismen kunnen zeer complex zijn, bijvoorbeeld in het financiële systeem, maar de gevolgen ervan zijn zeer eenduidig in hun brutaliteit. De 'onderdrukker' is volgens Sassen niet te identificeren als een persoon of organisatie, maar is in toenemende mate een complex systeem – een assemblage - van mensen, netwerken en machines zonder

een duidelijk centrum. De brutaliteit van de huidige wereldeconomie is de uitkomst van steeds complexere systemen die niemand helemaal begrijpt en waarvoor niemand verantwoordelijkheid lijkt te dragen. Dat resonanceert met Ulrich Becks notie van ‘georganiseerde onverantwoordelijkheid’. Sassen analyse van de vormen van ecologische uitstoting die leiden tot ‘dood land’ en ‘dood water’, tot de uitstoting van delen van de wereld uit het ecosysteem, kan ook gelezen worden als extreme resultaten van wat Beck als onze mondiale risicomaatschappij omschrijft.

In tegenstelling tot veel literatuur over ongelijkheid is Sassen dus niet zozeer geïnteresseerd in verdeling van inkomen of groepsvorming op basis van de toegang tot materiële middelen, maar wel in wat er zich aan de grenzen van sociale, economische en ecologische systemen afspeelt. Haar interesse in extreme feiten en omstandigheden groeit vanuit de vaststelling dat economische groei en ruimte steeds enger gedefinieerd worden, waardoor een groeiende groep mensen en plaatsen uit de economie en uit de samenleving verdreven wordt.

Voor Sassen moet het herdenken van de categorieën waarmee we over de wereldeconomie nadenken, samengaan met empirisch onderzoek. De manier waarop Sassen er in voorgaand werk steeds in geslaagd is het onderzoek en denken over globalisering naar nieuwe, nog maar weinig verkende terreinen te sturen, wekt vertrouwen dat de denkoefening rond het idee van ‘uitstoting’ in dit boek een gelijkaardig effect kan hebben.

Plaatsen van uitstoting in de Lage Landen

Ongelijkheid krijgt ook vorm in ruimtelijke verhoudingen. Dat inzicht is een van de rode draden in het werk van Sassen. In die logica gaat uitstoting haast over de creatie van niet-ruimte, over uitstoting voorbij de systemische grenzen van het systeem. Het stelt de vraag naar de plaatsen van de uitgestoten. Maar meer nog dan de ruimtelijke neerslag gaat dit boek over de processen van uitstoting en over de zoektocht naar veranderingen in de achterliggende systeemlogica's. Wie *Uitstoting* heeft gelezen, kijkt op een andere manier naar de Griekse crisis en de strijd errond, naar het menselijk drama van de dagelijkse vluchtelingenstromen op de Middellandse Zee of naar de klimaatconferenties en debatten.

Uitstoting kan ons ook alert maken voor veranderingen in België en Nederland. Ontsnappen die gevestigde welvaartsstaten en hun principe van inclusie door economische groei aan de door Sassen geïdentificeerde logica van uitstoting? Het soort extreme voorbeelden van uitstotingen waar Sassen naar verwijst, zijn gelukkig moeilijker te vinden in de Lage Landen. De welvaartsstaat is in België en Nederland – ondanks de crisis en het neoliberale beleid - nog sterker dan in de meeste andere landen ter wereld. De milieuwetgeving is nog steeds een compromis tussen ecologische noden en klassiek economische belangen, maar laat extreme ecologische uitstoting nog slechts zelden toe.

Tegelijk hebben we onze eigen economie hier iets meer 'duurzaam' gemaakt door de meest vervuilende delen van de productieketen te verschuiven naar verre landen. De producten die zo geproduceerd worden, consumeren we wél nog, bij voorkeur tegen voor ons zeer gunstige prijzen die de verrichte milieuschade niet mee in rekening brengen. We stellen ons weinig vragen over de import van hout, zeldzame metalen, energie, kasseien of andere grondstoffen en de uitstotingen waartoe dat leidt in de landen van ontginning. Anthony Giddens definieerde globalisering ooit als

‘actie op afstand’, voorbij grenzen van ruimte en tijd. Is dat vergelijkbaar met de manier waarop we in Europa met uitstoting omgaan? Organiseren we in België en Nederland vaak geen uitstoting op afstand wanneer voor onze dagelijkse consumptie open mijnbouw, fracking, kaalkap van tropische regenwouden en vernietigende monoculturen in het zuiden worden gestimuleerd?

Toch zijn er ook in onze contreien zelf aanzetten naar een veranderende systeemlogica te ontwaren. We kenden de voorbije halve eeuw een verschuiving van een keynesiaanse welvaartsstaat met bijna volledige tewerkstelling naar een neoliberale economie met een structureel overschot aan arbeidskrachten. De structurele en langdurige werkloosheid wordt vandaag aangepakt in een steeds meer doorgedreven activeringsbeleid, waarbij uitkeringen veel voorwaardelijker zijn en de verantwoordelijkheid van de individuele werkloze steeds groter wordt. Waar empowerende activering voor sommigen een opstap naar een job kan zijn, leidt disciplinerende activering voor anderen tot stopzetting van uitkeringen en uitstoting uit de werkloosheidsverzekering of de bijstand. In Sassens logica hebben het precariaat en de uitgeslotenen op de arbeidsmarkt amper nog een belang als consumenten – in tegenstelling tot de keynesiaanse welvaartsstaat - en dreigt ook hun uitstoting als burger.

De logica van uitstoting is bij momenten ook zichtbaar in de omgang met nieuwe migratiestromen, ook al liggen België en Nederland op een veilige afstand van de Europese grenzen waar die uitstoting de meest brutale vorm aanneemt. Het verstrengen van de toegang tot Europa, via strengere wetgeving op gezinshereniging, Frontex en grenscontroles, leidt tot scherpe vormen van uitstoting, ook al blijven veel van die uitgedrevenen zonder papieren in onze steden en overleven ze in de marges van het systeem. De inclusieve groei waarlangs de keynesiaanse welvaartsstaat tijdens de 20ste eeuw grote delen van de arbeidersklasse in het economische systeem integreerde, wordt slechts selectief toegepast voor bevolkingsgroepen buiten de Europese grenzen.

De belangrijkste innovatie van het boek is misschien wel dat we niet meer alleen kijken naar wie wordt uitgedreven, maar dat Saskia Sassen ons uitnodigt om te zoeken naar de achterliggende en veranderende systeemlogica's achter de groeiende sociale ongelijkheid, de financiële crisis, de klimaatcrisis, de vernieling van ecosystemen en van sociale systemen. Inzicht in die complexiteit en de manier waarop technische kennis en expertise mee bijdragen aan de toenemende brutaliteit in de wereldeconomie, wapent ons tegen de al te gemakkelijke gewinning eraan in een van de rijkste regio's ter wereld. Het zet er ons bovendien toe aan om het gebruik van technische kennis en expertise kritischer te beoordelen. Wat als we die zouden inzetten voor inclusie in plaats van uitstoting?

Basisboeken Saskia Sassen

Saskia Sassen, 1988. *The Mobility of Capital and Labor: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge University Press.

-, 1991. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.

(updated edition 2001)

-, 1994. *Cities in a World Economy*. Pine Forge Press.(updated 4th edition 2012)

-, 1996. *Losing Control? Sovereignty in the Age of Globalization*. Columbia University Press.

-, 1999. *Globalization and its Discontents: Essays on the New Mobility of People and Money*. New Press.

-, 1999. *Globalisering. Over mobiliteit van geld, mensen en informatie*. Van Genneep.

-, 2000. *Guests and Aliens*. New Press.

-, 2006. *A Sociology of Globalization*. W.W. Norton.

-, 2006. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton University Press. (updated 2nd ed. 2008)

-, 2014. *Expulsions. Brutality and Complexity in the Global Economy*. Harvard University Press.

Voor een overzicht van haar werk, alle publicaties en een selectie van interviews en lezingen, zie www.saskiasassen.com.